

ASPECTE PRIVIND ECOUL RĂZBOAIELOR NAPOLEONEENE ÎN ȚĂRILE ROMÂNE

CONSTANTIN ȘERBAN

În epoca războaielor napoleoneene (1795—1815), cea mai mare parte a țărilor europene a cunoscut o puternică criză cu multiple aspecte politice, militare, economice, sociale etc. Începute încă din perioada instaurării Directoratului în Franța și încheiate o dată cu a doua abdicare a lui Napoleon Bonaparte, aceste sângeroase războaie — dezlănțuite în scopul impunerii hegemoniei Franței în Europa¹ — au cuprins vaste teritorii de la țărmurile stîncoase ale Portugaliei pînă în stepele nemărginite ale Rusiei, extinzîndu-se prin apele Mediteranei în Orientul Apropiat, iar prin oceanul Atlantic în Marea Caraibilor.

Principalele părți beligerante, Franța pe de o parte și coalițiile monarhiilor feudale europene — Austria, Rusia, Prusia, Spania, etc. — inițiate și sprijinite de Anglia pe de altă parte, s-au angajat într-o luptă fără precedent care a costat viața a milioane de oameni și a provocat uriașe pagube materiale. În comparație cu pierderile omenești din timpul războaielor revoluției burgheze din Franța duse împotriva intervenționiștilor — evaluate de unii istorici la 1 100 000 de oameni², — acelea din epoca războaielor napoleoneene sînt cu mult mai mari, atingînd cifra de 3 000 000 de vieți omenești³. Sute de orașe și mii de sate din zona teatrului de operații au fost incendiate și apoi parțial sau total distruse de tirul artileriei sau de trupele aflate în retragere.

Napoleon Bonaparte și războaiele sale ca și marea revoluție franceză s-au bucurat de un interes deosebit în țările din nordul Europei și în partea europeană a Imperiului otoman, adică în regiuni depărtate de teatrul de operații al acestor războaie.

În teritoriile europene ale Imperiului otoman, pătrunderea ideilor de libertate și egalitate ale revoluției franceze și victoriile lui Napoleon în Egipt⁴ și pe valea Dunării au încurajat la noi acțiuni antiotomane popoarele sîrb, bulgar, grec și albanez. După anexarea de către Franța a Veneției, Istriei și Dalmației

¹ Vezi J. Pirenne, *Histoire de l'Europe*, vol. III, Bruxelles, 1961, p. 33.

² Vezi V. T. Uralnis, Людские потери в войнах в „Вопросы истории”, nr. 5, 1965, pp. 40—49. Vezi de același autor Войны и народонаселение Европы Moscova, 1960.

³ Vezi cifre exagerate în *Istoria modernă*, vol. II (1789—1870), sub redacția acad. E. V. Tarlé, prof. A. V. Efimov, F. A. Haifet (traducere), București, 1956, p. 235.

⁴ A. Soboul, *Revoluția franceză*, București 1962, pp. 479—481.

— (prin pacea de la Pressburg 1805)⁵, albanezii și muntenegrenii au îndreptat către Napoleon Bonaparte apeluri pentru a-i ajuta să-și recapete independența sau chiar numai autonomia. Sîrbii, care reîncepuseră lupta lor pentru independență în 1804, solicitau ajutorul Franței atît în lupta antiotomană, cît și împotriva Austriei⁶. De asemenea, prezența la Vidin a misiunii militare franceze pe lângă Pașvantoglu, răzvrătit împotriva sultanului, a fost considerată de către poporul bulgar drept începutul unei politici active napoleoneene în Peninsula Balcanică⁷.

Campania în Egipt și apoi ocuparea insulelor Ionice de către armata franceză au fost întîmpinate cu entuziasm de poporul grec care lupta de veacuri pentru libertate. Poetul revoluționar A. Coray, convins că numai cu sprijinul lui Napoleon Bonaparte va fi eliberată patria sa, îndemna pe greci să primească pe „liberatorii” francezi și chiar să se înroleze ca voluntari în armata franceză care lupta în Egipt. „Dacă avem ca salvatori ai grecilor pe prietenii libertății, francezii, nu mai avem nevoie de alții”, spunea el⁸.

Vechea istoriografie românească încă din secolul trecut a acordat o deosebită atenție politicii lui Napoleon Bonaparte față de țările române și legăturilor pe care domnitorii și boierii din Țara Românească și Moldova le-au avut cu primul consul și apoi cu împăratul Franței⁹. După publicarea rapoartelor consulare franceze în colecția de documente Hurmuzaki¹⁰ și pe baza unor noi investigații făcute în arhivele din Franța, numărul cercetărilor de acest gen a crescut. Majoritatea vechilor istorici au studiat însă ecoul războaielor napoleoneene în țările române în mod unilateral, și numai la nivelul reprezentanților claselor stăpînitoare, scoțînd în evidență acțiunile politice și diplomatice ale unor domni, ca Scarlat Callimachi și Alexandru Șuțu, care au purtat o bogată corespondență cu Napoleon Bonaparte¹¹ și ale unor boieri cu sentimente francofile care au trimis încă din 1802 primele lor petiții prin care cereau protecția primului consul¹². Aceeași importanță au și materialele relativ la misiunea unor boieri

⁵ *Istoria diplomației*, vol. I, București, 1962, p. 408.

⁶ N. Iorga, *Histoire des roumains*, vol. VIII, Les revolutionnaires, Bucarest, 1944, p. 224.

⁷ Gallio Cassi, *Napoléon, L'Autriche et les nationalités*, în „Revue des études napoléoniennes”, I, 1919, pp. 38—39.

⁸ Ariadna Camariano, *Spiritul revoluționar francez și Voltaire în limba greacă și română*, București, 1946, p. 20.

⁹ Vezi *Împăratul Napoleon Bonaparte și Principatele Române*, trad. de G. S., București, 72 pag.; G. H. Ionescu-Gion, *Bucureștii în timpul lui Napoleon Bonaparte în Literatura și arta română*, vol. I, (1896), pp. 41—49.

¹⁰ *Vezi Doc. Hurmuzaki*, supl. I (1886), vol. II (1885), vol. III, (1889), vol. XVI (1912), vol. XVIII (1916).

¹¹ D. I. Ghica, *La France et les Principautés danubiennes de 1784—1815*, Paris, 1896; M. Dimitrescu, *Politica lui Napoleon I față de Țările române*, București, 1921; N. Iorga, *Napoleon și Principatele*, în „Revista istorică”, VI, 1920; *Les roumains et Napoléon I-er*, în „Revue Historique du sud-est européen”, IX, 1932, pp. 129—130; N. Iorga, *Histoire des roumains*, vol. VIII, cap. V: *Les Roumains et le nouvel Empire de Napoléon*, pp. 208—241.

¹² V. P. Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, Paris, 1898, p. 234.

români la Paris; cum ar fi Iordache Catargi și Constantin Dudescu, care fuseseră trimiși să ceară din nou protecție împăratului Franței¹³, precum și amănunțele în legătură cu activitatea consulilor francezi la Iași și la București în aceași vreme¹⁴.

Noile cercetări întreprinse în acest sens după 23 August 1944 au dat la iveală pe de o parte încercările de reformă „aristodemocraticești“ din Iași, inspirate de Constituția anului VIII (1799) la propunerea logofătului Dumitrache I. Sturza¹⁵, prin care boierimea din Moldova nu urmărea de fapt o transformare socială ca în Franța, ci numai abolirea regimului fanariot și o nouă formă de stat, aflată sub controlul ei¹⁶, iar pe de altă parte, unele aspecte mai puțin cunoscute ale politicii lui Napoleon Bonaparte față de Țara Românească și Moldova, așa cum reiese din analiza corespondenței sale¹⁷ publicată în secolul trecut. Cum era și firesc, toți cercetătorii au ajuns la concluzia că Napoleon Bonaparte considera Țara Românească și Moldova ca făcând parte integrantă din Imperiul otoman pentru că în cheștiunea orientală să le folosească drept mijloc de diversiune pentru a câștiga când alianța Rusiei și Austriei, când pe a Turciei pentru a lupta împotriva Angliei¹⁸.

Dar ecoul războaielor napoleoneene în țările române nu s-a limitat la cercul îngust al reprezentanților clasei stăpînitoare, ci a cuprins masele largi populare din sate și orașe: țărani, clerici, țărgoveți și orășeni care au avut prilejul să cunoască direct sau indirect urmările grele ale acestor războaie și să-și manifeste atitudinea față de ele. Amploarea acestui ecou creștea pe măsură ce știrile despre Napoleon Bonaparte și războaiele sale cuprindeau o arie geografică tot mai întinsă, iar prin conținutul lor trezeau interes și corespundeau aspirațiilor în lupta acestor pături sociale pentru dreptate și libertate.

Mijloacele de difuzare a știrilor de acest fel erau cît se poate de variate: presă, manifeste, broșuri și cărți, corespondență oficială și particulară, manuscrise etc.

În lipsa unor periodice în limba română, în Țara Românească, Moldova și Transilvania circulau ziare străine tipărite în diferite limbi: italiană, germană, franceză și greacă. Din Italia proveneau „Notizie del Mondo“ și „Il Redattore italiano“, de la Paris: „Journal encyclopédique“, „Le Journal Littéraire“, „L'Almanach des Dames“, „Le Mercure de France“; din Austria: „Le journal

¹³ R. Rosetti, *Arhiva senatorilor din Chișinău și ocupația rusească de la 1806—1812*, București, 1908—1909, pp. 372—373.

¹⁴ A. Oțetea, *Înfrîntarea consulatelor franceze și Țările românești*, în „Revista istorică“, 1932, p. 330—349. Vezi pe larg și Germaine Lebel, *La France et les Principautés danubiennes (du XVI-e siècle à la chute de Napoleon I)*, Paris, 1955.

¹⁵ E. Vîrtosu, *Napoleon Bonaparte și proiectul unei Republici aristo-democraticești în Moldova la 1802*, București 1946, 32 p. vezi și ed. a II-a, 1947; vezi și *Napoleon Bonaparte și dorințele moldovenilor la 1807*, în „Studii“, 2, 1965, pp. 403—420.

¹⁶ *Istoria României*, vol. III, București, 1964, pp. 604—605.

¹⁷ D. Almaș, *Politica lui Napoleon I față de Țările române*, — așa cum reiese din corespondența sa, în „Analele Universității «C. I. Parhon»“, seria șt. sociale, istorie, nr. 16, 1960, pp. 65—84.

¹⁸ *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 607.

de Francfort¹⁹, „Gazette de Vienne“, „Ofenerzeitung“, „Die Fliegende Post“²⁰, din Grecia : ziarul „Loghias Ermes“ (Hermes cel înțelept) și „Telegraful grecesc“ (1812)²¹. De asemenea, veneau ziare din Anglia, din Olanda din statele germane, ca de exemplu : „Le Courier de Londre“²², „Gazeta din Altona“, „Gazeta din Köln“, „Gazette d'Utrecht“, „Gazeta de Aachen“ etc.²³. Ele erau procurate prin intermediul negustorilor din Sibiu și Brașov care aveau legături cu Apusul, ca de exemplu, Hagi Constantin Pop, prin poșta austriacă și rusească și prin agenții consulatelor străine din București și Iași stabilite încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Acestea ajungeau direct sau indirect la îndemâna boierilor și orășenilor care deprinseseră limbi străine occidentale, prin intermediul cărora apoi știrile interesante erau traduse și răspândite printre târgoveți, călugări, preoțime etc. Dorința de a cunoaște astfel de informații, care lărgeau orizontul politic, era atât de mare, încât într-o scrisoare din 1803 a boierului oltean Barbu Știrbei adresată negustorului sibian Hagi Constantin Pop, acesta se arată chiar neliniștit de neprimirea gazetelor „și pe acest an“ ; „tuturor le vine, numai ale mele s-au oprit“²⁴. Despre existența acestor ziare sau „gazeturi“ în Țara Românească menționează și Dionisie Eclesiarhul, Zilot Românul și Naum Râmniceanu în cronicile lor când dau informații despre războaiele napoleoneene.

Circulația manifestelor și a foilor volante se făcea cu mai multă ușurință, pentru că cele mai multe dintre ele erau tipărite în românește iar numărul celor care știau să le citească era destul de mare. O parte dintre aceste manifeste care au circulat numai în Transilvania cuprindeau înștiințări ale guvernului de la Viena cu privire la atrocitățile săvârșite de trupele franceze care luptau pe teritoriul imperiului austriac. Într-unul din ele (1799) se arată în mod amănunțit cum trupele lui Napoleon Bonaparte distrugau gospodăriile și ogoarele, cum îi jefuiau pe locuitori în numeroase localități din Tirol, care avuseseră de suferit în acest sens²⁵. Mult exagerate, aceste știri aveau drept scop să trezească în conștiința populației din Transilvania antipatia și chiar ura împotriva lui Napoleon și a armatelor sale.

O altă categorie sînt circularele bisericești trimise între 1793 și 1815 de episcopii și protopopii din Transilvania preoților aflați în subordine. Prin intermediul lor (preoții le citeau în biserică cîteva duminici la rînd), țaranii și orășenii aflau de victoriile Austriei împotriva armatei franceze, de suferințele popoarelor din imperiul austriac de pe urma războaielor napoleoneene, despre contribuțiile în bani și în natură (chiar și îmbrăcăminte) de care aveau nevoie țaranii din regiunile pe unde se desfășurau luptele, despre sfârșitul unora dintre aceste războaie prin încheierea păcii. Unele dintre aceste circulare se refereau la

¹⁹ *Doc. Hurmuzaki*, vol. XVI, p. 690.

²⁰ G. Lebel, *op. cit.*, p. 299.

²¹ D. Russo, *Studii istorice greco-române*, vol. II, București, 1939, p. 355.

²² *Doc. Hurmuzaki*, vol. XVI, p. 656 ; supl. I, vol. II, p. 296.

²³ N. Iorga, *Istoria presei românești*, București, 1922, p. 13, 19—20, 22—23.

²⁴ *Idem*, *Studii și documente*, vol. VIII, pp. 38—39.

²⁵ T. G. Bulat, *Un pamflet austriac din 1799 îndreptat contra francezilor*, în „Revista istorică“, 1928, p. 177.

înrolarea țăranilor pentru a merge la război, unde trebuiau să se prezinte „nesiliți”, „cu bucurie, la slujba ostășească să amerge”²⁶.

Nevoia de ostași pentru armatele pe care le pregăteau să lupte împotriva lui Napoleon Bonaparte a coincis în această perioadă cu expirarea privilegiului populației românești din Bucovina, care timp de 30 de ani fusese scutită de recrutare. Așadar, populația din Bucovina a început din 1805 să procure ostași armatei austriece care lupta împotriva Franței napoleoneene. Ceva mai târziu, într-un manifest din 1813 în care se subliniază „urmarea patriotească a locuitorilor din Bucovina”, dovedită în 1809 când au dat un contingent de ostași, se arată necesitatea alcătuirii în același scop a trei batalioane și a unei divizii de rezervă „numai din bucovineni”. Pentru a-i convinge pe locuitori să răspundă la această nouă chemare, guvernatorul Galiei, cel care semnează manifestul, menționează distrugerile săvârșite de francezi în campania din Rusia când oastea lui Napoleon „au năvălit pînă la Moscova”, când au prădat biserici, au răsturnat altaruri, au stricat icoanele sfinților, au prădat tîrguri și sate, a însemnat pașii săi (adică ai lui Napoleon), cu sînge și stricăciuni”²⁷.

În sfîrșit, este necesar să amintim un număr de peste 10 decrete de amnistie pentru dezertorii din armata austriacă numite „general pardon” tipărite pe foi volante tot în românește prin care celor în cauză li se ierta vina de a fi dezertat dacă se prezentau la regiment în termen de 6—8 luni. Aflate în fondul documentar al Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România, al Arhivelor Statului din Timișoara și la Muzeul de istorie din Cluj, aceste decrete sînt eliberate mai ales în preajma începerii unor noi campanii împotriva lui Napoleon, și anume în 1797, 1798, 1801, 1806, 1813, 1814²⁸.

Asemenea foi volante au circulat și în țările române la răsărit și la sud de Carpați. Ele se referă mai ales la ultima perioadă a războaielor napoleoneene, după campania din Rusia, când prăbușirea imperiului francez apare ca iminentă²⁹. Un asemenea manifest este proclamația lui Alexandru I, țarul Rusiei, adresată în 1814 populației din Paris, reprodus și de Dionisie Eclesiarhul în *Cronica* sa³⁰. Un număr de alte trei manifeste tot din aceeași perioadă copiate de un călugăr de la mănăstirea Neamț au fost găsite în arhiva acestei mănăstiri alături de copia unui hrisov din 25 aprilie 1814 al lui Scarlat Calimachi, referitor la procesul dintre mănăstire și locuitorii din Tg. Neamț pentru plata bezmenului. Unul dintre ele se referă la întoarcerea trupelor aliate în Paris, un altul, la cuvîntarea țarului Alexandru I la Paris (31 martie 1814) și, în fine,

²⁶ E. Micu, *Răsunetul războaielor lui Napoleon I la românii din Ardeal*, în „Revista istorică română”, 1939, p. 283—288; vezi și Biblioteca Academiei, F.V. 695, 700, mss. 967. f. 219; C.V.R. 829; Iulian Marțian, *Documente bisericești*, în „Arhiva someșană”, nr. 7, 1927, p. 72—73.

²⁷ Biblioteca Academiei, F.V., 920, text bilingv român-german.

²⁸ Vezi A. Veress, *Orînduiele vechi românești tipărite în Ardeal*, în „Revista arhivelor”, I, 1924—1926, p. 338—365; Biblioteca Academiei, F.V. 699, 704; Arh. st. Timișoara, Actele Arhivei militare 150/113, f. 634.

²⁹ Vezi G. Lefebvre, *Napoléon*, Paris, 1935, pp. 21—24; *Istoria universală în zece volume*, vol. VI, pp. 123—130.

³⁰ Vezi A. Papiu Ilarian, *Tezaurul de monumente istorice*, vol. II, pp. 226—227.

ultimul — la decretul dat de Senatul francez pentru detronarea lui Napoleon Bonaparte³¹.

O parte dintre aceste foi volente s-au păstrat în original, altele în copie, pe filele unor manuscrise. Astfel, într-un manuscris de la Biblioteca Academiei se păstrează transcrise în limba greacă articolele tratatului de pace dintre Franța și Turcia (aug. 1802), ale tratatului de pace dintre Franța și Germania (febr. 1806), proclamația lui Napoleon Bonaparte către poporul polon (3 nov. 1806), decretul lui Napoleon prezentat în prima ședință a Adunării deputaților din Paris (1807), discursul (cuvîntul) lui Napoleon Bonaparte pronunțat în fața corpului legislativ (3 dec. 1809)³². De asemenea în actele Arhivei militare (din Arhivele statului Timișoara) s-au păstrat copii de pe tratatele de pace ale Austriei cu Franța din 1809 și 1814 și 1815³³.

Relatări mai ample despre războaiele napoleoneene care circulau în țările române se găseau în broșurile și cărțile tipărite în limbile accesibile diferitelor pătri sociale ale populației. Ele proveneau din ambele tabere beligerante, serveau ca material de propagandă și agitație, se difuzau mai ales prin reprezentanții diplomați acreditați la București și la Iași, iar în Transilvania și Banat se vindeau prin negustorii ambulanti.

Astfel în preajma păcii de la Tilsit, guvernul francez a tipărit la Paris (impr. Giguet et Michaut, rue des Bons Enfants, 34) o broșură intitulată *Politica și încălcările Rusiei față de Turcia și Principatele române* pe care a difuzat-o întâi la Constantinopol și apoi la București. Prin acea broșură, Franța urmărea să mențină alianța cu Turcia și să împiedice încheierea păcii dintre Rusia și Turcia, angajate în război cu un an mai înainte. Cîteva ani mai tîrziu, politica externă a Franței a fost discreditată în fața opiniei publice din Țara Românească și Moldova prin tipărirea la Londra a două broșuri intitulate una *Campania în Portugalia din 1810 și 1811*, cealaltă, *Urmările campaniei din Portugalia*, care conțineau știri false despre comportarea armatei franceze în Spania și Portugalia. Acestea au pătruns în țara noastră venind de la Petersburg în primele luni ale anului 1812, și au fost difuzate mai ales la București, unde se desfășurau negocierile păcii dintre Rusia și Turcia. Credem că asemenea broșuri care — după cum relatează consulul Franței la București — se citeau în „casele mari” din București³⁴ erau tipărite în limba franceză. Scopul urmărit de Anglia și Rusia a fost atins în scurt timp. Indus în eroare prin astfel de informații relativ la situația Franței, guvernul otoman, aflat și sub impresia înfrîngerilor de la Rusciuk și Vidin, a încheiat prin reprezentanții săi imediat pacea cu Rusia (mai 1812) și a rupt alianța cu Franța.

În Transilvania mai ales, dar și în Țara Românească și Moldova au circulat între anii 1814 și 1815 o serie de broșuri tipărite în românește. Ele prove-

³¹ Arh. st. Buc., m-reă Neamț, CXXXII-29.

³² Biblioteca Academiei, mss. 322, f. 27, 42, 56, 59, 66, 90.

³³ Arh. st. Timișoara, Actele Arhivei militare, 117/7, f. 172—175 (1809), 150/163, f. 448—449, 146/6 f. 520—522 (1814), f. 158/55, f. 560—565 (1815).

³⁴ *Doc. Hurmuzaki*, supl. I, vol. II, p. 436.

neau din „Crăiasca tipografie“ de la Buda³⁵, care beneficia de monopolul tipăriturilor tuturor cărților (didactice, populare, religioase, științifice etc.) destinate populației din țările românești³⁶. Conținutul acestor lucrări, care au avut o largă circulație în țările române³⁷, procurau știri de un interes deosebit, pentru acea epocă, relativ la viața lui Napoleon Bonaparte³⁸, la războaiele duse de el împotriva diferitelor state europene, în special campania din Rusia³⁹, războaiele din 1813⁴⁰ încheiate în 1814 cu capitularea Parisului⁴¹ și la exilul acestuia după prima și a doua abdicare. Aceste tipărituri alcătuite pe înțelesul maselor populare impresionează prin bogăția amănunțelor și prin conținutul lor atractiv. Tipărite cu consimțământul guvernului austriac, ele exprimă de obicei punctul de vedere al adversarilor lui Napoleon Bonaparte. Adesea informațiile relativ la succesele armatei franceze sînt minimalizate sau greșit interpretate, iar victoriile armatelor aliate mult exagerate. Prin aceasta se urmărea nu numai crearea unui climat politic și diplomatic defavorabil Franței în țările române, ci și stingerea avîntului revoluționar care cuprinsese țărănimea și burghezia în formare sub influența victoriilor napoleoneene pe de o parte, iar pe de alta pentru a mări prestigiul monarhiilor feudale asupra popoarelor supuse⁴².

Rezultă, așadar, că în timpul războaielor napoleoneene, țările române și în special Moldova și Țara Românească, aflate în afara terenului de operații, deveniseră o arenă de luptă diplomatică și politică a marilor puteri beligerante⁴³.

Toate aceste mijloace de difuzare a știrilor din țările române despre războaiele napoleoneene, la care se mai pot adăuga și altele, ca de exemplu : curierii consulilor străini cu reședința la București și Iași, „Buletinul marii armate“⁴⁴, corespondența unor agenți ai domnilor români aflați la Viena⁴⁵ sau corespondența negustorilor greci și români care aveau strînse legături cu orașele din

³⁵ *Doc. Hurmuzaki*, vol. XVI, p. 937.

³⁶ A. Veress, *Tipografia românească din Buda*, în „Boabe de grîu“, 12/1932, f. 593—612.

³⁷ Dionisie Eclesiarhul și Zilot Românul le menționează în cronicile lor ; boierul Barbu Știrbei le cerea în 1810 (Viața împăratului Bonaparte) ; Vezi N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VIII, p. 49.

³⁸ *Napoleon Bonaparte, ce au fost și ce iaste*, Buda, 1815, 40 pag. C.V.R. 881.

³⁹ *Întîmplările războiului franțușilor de la Moscova...* Buda, 1814, 104 p. C.V.R. 852 ; *Semne de biruință*, Buda, 1815, 16 p. C.V.R. 894.

⁴⁰ *Trista întîmplare a cetății Drezda de la spargerea încoace a podului pînă la apărarea cetății*, Buda, 1814, C.V.R. 860 ; *Relații despre cumplita și vrednica de aducere aminte bătaie ce s-au întîmplat la Lipsca în luna lui octombrie 1813*, în broșura : *Întîmplările războiului franțușilor și alte întîmplări de la iubitorii de pace*, Buda, 1814, 16 p. C.V.R. 858.

⁴¹ Vezi *Napoleon Bonaparte ce au fost și ce iaste...*, p. 24—40 ; despre viața lui Napoleon Bonaparte la Sf. Elena, vezi *Calendariul... pe anul 1816*, Buda, C.V.R. 901, p. 51—62.

⁴² Vezi N. Iorga, *Istoria presei românești*, București, 1922, p. 32—33.

⁴³ Vezi și A. Duțu, *L'image de la France dans les Pays Roumains pendant les campagnes napoleoniennes et le Congres de Vienne*, în „Nouvelles études d'histoire“, vol. III, București, 1965, p. 219—242.

⁴⁴ *Doc. Hurmuzaki*, vol. XVI, p. 702.

⁴⁵ T. G. Bulat, *Știri cu privire la luptele napoleoniene*, în Arhivele Basarabiei, 1935, p. 12—16 ; *Știri secrete moldovenești privitoare la conflictul european din 1811—1812*, în *loc. cit.*, 1935, p. 181—195.

Europa centrală, au lăsat urme adânci în conștiința contemporanilor care reflectă poziția diferitelor pături sociale față de aceste importante evenimente europene.

Țăranii din teritoriile românești stăpânite de Austria nu numai că aflaseră de aceste războaie, dar suportau toate greutățile lor, pînă la participarea activă în bătălii celebre pe cîmpurile de luptă ale Europei, ca de exemplu, la Arcole (1796), Rivoli (1797), Austerlitz (1805), în campaniile din 1813 și 1814⁴⁶. Așa cum procedaseră și în timpul războaielor revoluției franceze⁴⁷, cei din Transilvania, Bucovina și Banat supuși la noi recrutări⁴⁸, la contribuții în bani și în natură își manifestau ura față de război: se eschivau de la aceste obligații, dezertau din armată, fugeau din sate cu familiile lor emigrînd peste hotare. În 1779, 40 de dezertori din Regimentul II de grăniceri români din Transilvania se refugiaseră în Moldova la Șarul Dornei⁴⁹, alții în 1803 fug în Țara Românească⁵⁰, în 1806 soldați din armata austriacă din Bucovina dezertau în Moldova⁵¹ etc.

Recrutările silnice și masive din Bucovina din 1805 au provocat răscoale țărănești în această provincie și fuga cîtorva mii de locuitori cu vite și lucruri casnice, peste graniță în Moldova⁵² după ce-și incendiaseră casele. În anii următori, continuîndu-se astfel de emigrări din Bucovina în Moldova, ca de exemplu în 1814, cînd s-au organizat noi batalioane de recruți și „voluntari”⁵³ la cererea consulului austriac, domnul țării a fost nevoit să instituie o pază severă la graniță în ținuturile Suceava, Botoșani, Dorohoi și Herta⁵⁴. Probabil că în Moldova se refugiau și țăranii din Transilvania, pentru aceleași motive, de vreme ce supravegherea graniței se făcea în 1806 și în ținuturile Bacău și Neamț⁵⁵. În Arhivele statului din Caransebeș se găsesc, de asemenea, materiale documentare similare relativ la înrolările forțate făcute de austrieci printre românii bănățeni și rezistența deosebit de mare a acestora față de autoritățile habsburgice.

⁴⁶ E. Micu, *Contribuții la istoricul regimentului grăniceresc întii valah*, București, 1943, p. 80; ex. în bătălia de la Austerlitz (1805) și Bessançon (27 ian. 1814); *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 845.

⁴⁷ I. Săbău, *Din luptele țărănimii transilvănene împotriva sarcinilor militare în timpul războaielor duse de imperiul habsburgic împotriva revoluției franceze (1792—1797)*, în „*Studii*”, 2, 1960, p. 221—233.

⁴⁸ Arh. st. Timișoara, Actele Arhivei militare 82/41, f. 394/1801, 139/53, f. 692—695/1813; Arhiva magistratului orașului Brașov. Inventarul actelor neînregistrate, București, 1961, p. 294 (1644), 297 (1659, 1661, 1662, 1696, 1697, 1698), 306 (1707).

⁴⁹ *Doc. Hurmuzaki*, vol. XIX, partea a II-a, p. 53.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 165. Vezi și *Arhiva Magistratului orașului Brașov, Inventarul actelor neînregistrate*, vol. II, București, 1961, p. 339, unde se arată tentativa de emigrare din Transilvania în Țara Românească a unui număr de 13 familii din cauza scumpetei (1805).

⁵¹ *Doc. Hurmuzaki*, vol. XIX, partea a II-a, p. 301.

⁵² *Ibidem*, vol. XVI, p. 683, 685, 170; *ibidem*, vol. XIX, partea a II-a, p. 264—266.

⁵³ *Ibidem*, vol. XX, pp. 142—3.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 146—147.

⁵⁵ *Ibidem*, vol. XIX, partea a II-a, p. 298.

În același timp țărani români contribuiau prin munca lor la aprovizionarea armatelor coalizate împotriva lui Napoleon. Din Moldova și Țara Românească se trimiteau în Austria mari cantități de cereale⁵⁶, iar din Bucovina, Banat și Transilvania — vite⁵⁷, cereale, furaje și cai⁵⁸. Anglia importa în 1805 din Țara Românească zeci de mii de ocale de carne sărată pentru flota sa din Mediterana⁵⁹, iar din Moldova, porci⁶⁰. Tot din Moldova se trimiteau în 1805 provizii pentru armata rusă⁶¹. În același timp din Transilvania se trimiteau cereale la Viena și în Boemia⁶².

Cu toată agitația și propaganda antinapoleoneană desfășurată în țările române, marea majoritate a populației, țărănimea, se afla sub influența ideilor revoluției burgheze din Franța care generaseră în Transilvania puternice frământări țărănești în 1790⁶³. Simpatia de care s-a bucurat Napoleon Bonaparte în rândurile maselor asupraite, care-l socoteau ca pe un adevărat eliberator, este exprimată în versurile de o largă circulație la noi pe vremea când acesta era fie prim consul, fie împărat :

Bonaparte nu-i departe
Vine să ne dea dreptate⁶⁴

și o variantă :

Bunăparte nu-i departe
Vin' degrabă, fă dreptate⁶⁵.

Așa se explică cum după a doua abdicare în 1815 a fost alcătuit de un poet anonim cântecul cunoscut sub numele de *Cântecul lui Bonaparte* sau *Versul lui Napoleon*, care a circulat în numeroase variante pe aproape tot teritoriul țării noastre (în regiunea Năsăud, a Tîrnavelor, în Banat, precum și în Moldova, la Pașcani, Bîrlad, Huși) pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea⁶⁶. Iată

⁵⁶ *Doc. Hurmuzaki*, vol. XIX, partea a II-a, p. 195.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 197, 602.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 542 ; Arh. st. Timișoara, Actele Arhivei militare 80/87, f. 681—686 (1800).

⁵⁹ *Ibidem*, vol. XVI p. 682—683 ; supl. I, vol. II, p. 307—309, 313.

⁶⁰ *Ibidem*, vol. XVI, p. 685, XIX, partea a II-a, p. 207.

⁶¹ *Ibidem*, XIX, partea a II-a, p. 277.

⁶² G. Lebel, *op. cit.*, p. 105.

⁶³ I. Săbău, *Problema influenței primei revoluții burgheze din Franța asupra agitațiilor țărănești din Transilvania din anul 1790*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, I—II, 1958—1959, p. 163—178.

⁶⁴ I. Voinescu, *Cântecul lui Bonaparte* în „Portofoliu român”, I (1881), 7, pp. 10—11 ; G. Ionescu-Gion, *op. cit.*, p. 48 ; E. Vîrtosu, *Napoleon Bonaparte și proiectul...*, *op. cit.*, p. 5 ; G. Lebel, *op. cit.*, p. 307.

⁶⁵ A. I. Vianu, *Ioan Piuariu Molnar în Moldova*, în „Studii”, 4, 1961, p. 936.

⁶⁶ I. Moisil, *Le regiment de garde frontière de Nasaud et Napoléon*, în „Revue des études napoleoniennes”, febr. 1932, pp. 105—110 ; E. Vîrtosu, *op. cit.*, ed. 1947, p. 39—40 ; Bibl. Academiei, mss. 187, p. 49 ; ms. 836, f. 34—37 ; mss. 1652, f. 91 v ; mss. 1851, f. 8 v-10 ; mss. 3926, f. 47—48 ; Vezi și o variantă pe manuscrisul *Tragediei lui Lantar* scris în „Școala Pașcanilor” (1838) de Iordache Merescu, păstrat azi în Biblioteca lui C. Turcu (Iași).

câteva extrase din varianta cea mai completă și mai interesantă care cuprinde 81 de versuri :

„Ticălosul Bunăparte
Stînd în adînc de departe
În marea Apusului
În preajma puscnicului
Cînd a fost el să pornească
La Helena să robească
Ochii în sus au ridicat
Și spre Franție au cătat“

„Paris tron împărătesc
Eu acum te părăsesc
Că eu în viața mea
Știu că nu te-oi mai vedea
Versalia cel cu nume
A opta minune în lume
Fîntînile, casa mea
Știu că nu mai ești a mea
Laon, Șalon, Scatilon“

„Fugiți că vine Velincton
Cu Bulșor, cu tunuri mari
Spărgînd ziduri cît de tari
Voi prieteni ai mei iubiți
Fugiți de vreți să trăiți

Că Alexandru împărat
Încă v-au înconjurat
Cu cazaci, cu muscali
Vestiți acum, de mulți ani
Svarțenberg, cu oaste mare
Încă v-au înconjurat tare“

„Veniți să vă povestesc
În ce cale grea pornesc
La Helena stan de piatră“

„De unde nu se mai vede
Nici pămînt, nici iarbă verde
Numai marea cea mai lată
Apă den marea sărată
Oh ! ce noroc amăgitor
Nici un loc prea trecător
Din Evropa ceia mare
Care împărțeam eu tare
Iată la ce loc am venit
La ce loc m-au sălășluit“ ⁸⁷

În altă variantă apar și versurile :

„La Lipsia m-au prădat
Vaterlo m-a împresurat
Europa o am scăpat“ ⁸⁸.

Din lectura atentă a acestui cîntec se observă informația largă de care a dispus poetul anonim relativ la viața și activitatea lui Napoleon Bonaparte. Compătîmînd situația grea în care ajunsese cel care pînă atunci stăpînise aproape întreaga Europă (termenul de *ticălos* luat în sens de om ajuns în mizerie este semnificativ), el știe de insula Sf. Elena că este stîncoasă și foarte departe de Europa, de luptele din 1813, 1814 și 1815 ale lui Napoleon Bonaparte, de la Lipsca, Laon, Châlions, Waterloo, de Congresul aliaților de la Châtillon, despre

⁸⁷ Biblioteca Academiei, mss. 187, f. 49—51.

⁸⁸ *Ibidem*, mss. 836, f. 29 v.

unii comandanți ai trupelor aliate : Wellington, Blücher, Schwarzenberg, țarul Alexandru I, de grădinile celebre de la Versailles, despre Laetitia Bonaparte etc.

În toate aceste variante, amintirea lui Napoleon Bonaparte, care făcuse să tremure pe monarhii statelor feudale europene⁶⁹, a trezit un adânc sentiment de durere pentru soarta fostului împărat chiar și după moartea acestuia în captivitate.

În rîndurile clerului din sate și din orașe, al călugărilor și preoților, Napoleon Bonaparte se bucura de o anumită admirație, mai ales cînd el este prezentat ca un luptător împotriva tiranilor, pentru apărarea celor asupriți. Cu toate denaturările provocate mai ales din cauza informațiilor eronate de care dispunea, și care-l făceau adesea să spună lucruri fantastice⁷⁰, Dionisie Eclesiarhul admiră activitatea politică și militară a lui Napoleon Bonaparte și-l consideră pe acesta curajos, întreprinzător, îndrăgit de popor : „așa au ajuns Bonaparte mare, iubindu-l toți boierii Franciei și mari și mici, mai vîrtos norodul, pentru buna a lui înțelepciune și binele ce au făcut la toți de obște“⁷¹. În rîndul clerului existau în același timp elemente care nu vedeau cu ochi buni ideile revoluționare ale burgheziei franceze care urmărea lichidarea societății feudale. De aceea călugărul Vitalie la mănăstirea Neamț, ortodox bigot și anticatolic în același timp, îl considera pe Napoleon Bonaparte în însemnările sale personale drept un „neîndumnezeit“, „unit cu cei mai mulți ucenici răi ai lui Voltir“, „Rău slăvitor“, „ucenic drept al lui Voltir celui fără de nici un Dumnezeu“⁷². Deși are o părere opusă în comparație cu a ecleziarhului Dionisie de Râmnic și la el se manifestă același interes deosebit pentru campaniile napoleoneene, pe care le consemnă (cele din 1812 și 1814), chiar dacă informația sa este denaturată în bună parte.

Ca și pentru ideile progresiste — de libertate și egalitate — ale revoluției burgheze din Franța, populația orașelor manifestă în general un interes crescînd pentru știrile relativ la campaniile napoleoneene, acestea avînd legătură directă cu preocupările lor. Neguțătorii și meșteșugarii importau tot felul de mărfuri și deseori erau stînjiți în afacerile lor comerciale de desfășurarea acestor războaie prin lipsa mărfurilor pe piață, prin întreruperea vremelnică a circulației lor, prin nestabilitatea cambiilor și prețurilor etc.⁷³. Totuși, la București și Iași negustorii greci care străbăteau toată Europa manifestau simpatie pentru ideile revoluției și pentru Franța, antrenînd în același timp și tinerii boieri români.

În orașele mari, unde procesul de formare a burgheziei locale era mai avansat, asemenea evenimente de importanță europeană erau mult discutate și comentate, dîndu-li-se diverse interpretări. Astfel, la București și la Iași vestea evadării lui Napoleon Bonaparte din insula Elba și a reîntoarcerii lui în Franța

⁶⁹ E. Lavisse, *Vue generale de l'histoire politique de l'Europe*, Paris, 1927, p. 193.

⁷⁰ G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, București, 1941, p. 39.

⁷¹ A. Papiu Ilarian, *Tesaur de monumente istorice*, vol. II, București, 1863, p. 211.

⁷² I. Corfus, *Un vag ecou al războaielor lui Napoleon, la mănăstirea Neamțului*, în „Rev. ist. rom.“, 1945, p. 223.

⁷³ *Catalogul documentelor grecești din Arhivele Statului...*, București, vol. I, 1958, p. 512 (1611), 560 (1762), 566 (1780), 571 (1792), 580 (1819).

a făcut o impresie deosebită în rîndul populației și a stîrnit un entuziasm mai ales în rîndul acelor pături sociale care încă sperau la un sprijin direct din partea acestuia pentru eliberarea de sub stăpînirea turcească⁷⁴. În Transilvania unii dintre reprezentanții burgheziei locale care aveau de suferit de pe urma autorităților pentru ideile lor liberale vedeau în Napoleon Bonaparte pe eliberatorul lor de sub stăpînirea austriacă. De aceea victoriile armatei franceze și succesele împăratului Franței îi înflăcărau într-adevăr, încît se manifestau față de guvernul austriac. De exemplu, în 1815 întoarcerea lui Napoleon Bonaparte din insula Elba în Franța și reînceperea luptelor acestuia împotriva monarhilor europeni aliați a fost salutată de Gheorghe Lazăr, la Sibiu, în grădina publică prin strigătul „Trăiască Napoleon“⁷⁵, gest care după bătălia de la Waterloo l-a obligat să părăsească în grabă orașul și să se refugieze în Țara Românească.

Cam în aceeași vreme, un cojocar bucureștean, Ioan Dobrescu, însemna în cronică sa știri relativ la campania din Rusia și la războaiele purtate de Napoleon Bonaparte din 1813 pînă în 1815. Dispunînd de o bogată și variată informație (din „gazeturi“), meșterul bucureștean nu se mulțumește cu o simplă relatare, ci încearcă să explice și cauzele care au dus la izbucnirea acestor războaie, pătrunzînd cu cercetarea sa pînă în culisele cabinetelor europene. Autorul acestor însemnări se arată potrivit războiului, salută ridicarea poporului rus la luptă împotriva armatei franceze, este pătruns de sentimente umane cînd relatează suferințele francezilor în retragere, „care cu buzele căzute, cu nasurile, alții cu ochii plesniți de înfricoșatul ger, alții de arme răniți“⁷⁶.

Cu privire la campania din Rusia, cojocarul Ioan Dobrescu arată cum niște negustori bucureșteni au mers în Rusia în 1813 și au vizitat cîmpurile de luptă pentru a se încredința la fața locului de mulțimea francezilor înghețați de ger iar un trup de ostași franțози, 60 de mii, au înghețat cu cai cu tot în Rusia și sta ca cum ar fi vii cît nu puteai să-i miști sau să-i iei cevașilea din mînă, încît o mare mirare au fost la cîți au văzut lucru ce n-au mai văzut ochi omenești. Încît era poruncă împărătească ca, cîți vor voi să meargă să vadă acea aminune, să meargă cu cheltuială împărătească. Care s-au și făcut, că și unii neguțatori din București, avînd și trebuință acolo înlăuntru și mai mult să vadă această dumnezeiască lucrare, s-au dus, însă, cu cheltuială împărătească“⁷⁷.

Despre exilul lui Napoleon la Sf. Elena, autorul acestor însemnări știe prea puține lucruri: „ci unii zic că s-ar fi aflînd la englez sub mare pază, între niște mări, într-un ostrov, iar alții zic că îi pierit cu totul“⁷⁸.

Poziția boierimii față de războaiele napoleoneene este cunoscută în general. Nu ne vom referi la acea parte a boierimii care se refugiază din țară la Brașov

⁷⁴ *Doc. Hurmuzaki*, vol. XX, p. 215—216.

⁷⁵ Coriolan Suciu, *Cînd a plecat Gh. Lazăr din Sibiu? România literară*, 1930, pp. 12—13.

⁷⁶ I. C O T F U S, *Cronica meșteșugarului Ioan Dobrescu (1802—1830)*, vezi *Studii și articole de istorie*, vol. VIII, București, 1966, p. 343.

⁷⁷ *Ibidem*. Biblioteca Academiei, ms. 3404, f. 121 v.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 122.

și trimite memorii atât la Viena, cât și la Paris sau la Petersburg, sau care întocmește proiecte pentru reorganizarea țării, ci la mica boierime cu vederi mai avansate. Și ea este interesată în a cunoaște desfășurarea evenimentelor europene, dar se ține încă departe înainte de a lua vreo hotărâre, iar în momentul prielnic se declară pentru cel mai puternic pentru a-i obține protecția. Unul dintre aceștia, rămas încă anonim, își înseamnă pe paginile condiții de evidență a veniturilor și cheltuielilor gospodăriei sale unele amănunte despre războiul dintre Franța și Austria din 1800, despre intrarea armatei franceze în Viena (1803) și în Berlin (1806)⁷⁹.

Un altul, سردارul Iordache, într-o scrisoare de afaceri din 1807, adresată căminarului Ioniță Bașotă, adaugă în încheiere o veste de ultimă oră : „muscalii au luat Varșavul, pe franțozi i-au prăpădit, precum spun“⁸⁰. În același an pe clucerul Constantin Otetelișanu îl preocupă printre altele și unele zvonuri despre pacea de la Tilsit, — așa cum reiese dintr-o scrisoare către casa de comerț Hagi Pop din Sibiu — când, spune el, Bonaparte ar fi dat Rusiei cele două țări românești, Moldova și Țara Românească⁸¹. În sfârșit, ispravnicul ținutului Herța, Constantin Hurmuzaki, transmite la Vistierie, fără prea multe comentarii, câteva știri despre operațiile militare ale armatei austriace și franceze în Galiția (1809) pe care le aflase de la negustorii veniți din acele părți⁸².

Iată-i însă pe acești boieri luînd și atitudine fățișă. În 1806 când intrarea armatei ruse în Moldova era iminentă, un tînăr boier nu ezită să răspundă la întrebarea : „Ce vor face boierii cînd vor veni trupele franceze în țară ?“ astfel : „...atunci vom fi pentru Napoleon așa cum sîntem astăzi pentru Alexandru“⁸³. De asemenea, în 1811, boierul moldovean Ioan Balș declara la Viena, cînd a aflat că din nou a izbucnit războiul : „La noi (în Moldova) toți se declară pentru propriul lor interes și de partea celui mai puternic“⁸⁴.

În concluzie, considerăm că războaiele napoleoneene au avut un puternic ecou în țările române, nu numai la nivelul clasei exploatatoare, ci în cercuri mult mai largi care au cuprins pe țărani, pe micii clerici, pe orășeni și tîrgoveți. Acest ecou sporește pe măsură ce aria de răspîndire a știrilor despre războaiele napoleoneene devine tot mai întinsă, pe măsură ce astfel de știri sînt mai variate și în concordanță cu obiectivele urmărite de fiecare clasă și pătură socială în parte.

Mijloacele de difuzare a unor asemenea știri în țările române, transformate în această vreme nu numai într-o arenă a luptei diplomatice și politice a marilor puteri beligerante, dar și într-o importantă bază de aprovizionare, o sursă de obținere a contribuțiilor în bani și în natură, și a soldaților — sînt cît se poate de variate : prin presă, prin manifeste, prin broșuri și cărți, prin corespondență oficială și particulară etc.

⁷⁹ Vezi N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXII, pp. 57—58.

⁸⁰ Biblioteca Academiei, CLXIV—31.

⁸¹ N. Iorga, *Contribuții la istoria învățămîntului în țară și în străinătate 1780—1830*, București, 1906, p. 8.

⁸² T. G. Bulat, *Știri cu privire...*, p. 12—13.

⁸³ *Doc. Hurmuzaki*, vol. XVI, p. 757.

⁸⁴ T. G. Bulat, *Știri secrete moldovenesti...*, p. 187.

Păturile și clasele sociale au luat atitudini diferite față de Napoleon Bonaparte și față de războaiele napoleoneene. Țăranii din Bucovina, Transilvania și Banat, chemați la recrutare, refuză de multe ori să răspundă, dezertează sau se răscoală și apoi emigrează. Atrăși de ideile revoluționare burgheze, ei văd în Napoleon Bonaparte un eliberator pe care-l compătimesc când acesta este exilat. „Cântecul lui Bonaparte“, alcătuit de poetul anonim, o expresie a acestui sentiment, reprezintă totodată, pe plan internațional, o meritorie contribuție la folclorul napoleonean.

Clericii au atitudini diferite : unii simpatizează pe cel care luptă împotriva tiraniei, alții, legați de interesele feudalilor, îl consideră drept eretic și dușman al societății lor.

Orășenii, mult interesați de soarta lui Napoleon, nu-l defăimează, dar nici nu-l elogiază. În perioada de formare a burgheziei, în țări unde relațiile feudale erau încă puternice, această atitudine este explicabilă. Boierii, în general, sînt șovăielnici și caută să treacă în momentul prielnic de partea celui care le asigură, prin protecția sa, menținerea privilegiilor de clasă.